

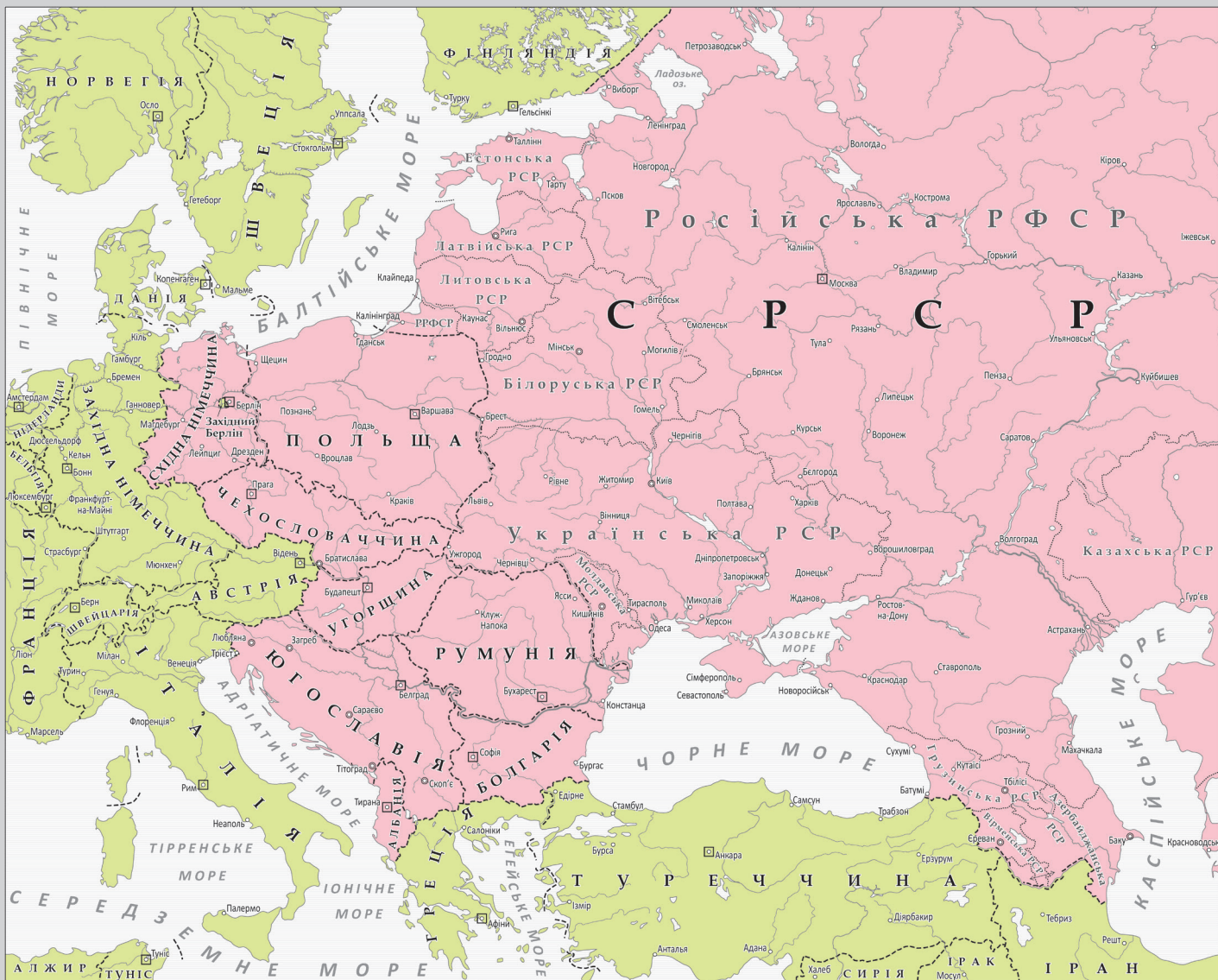
30 РОКІВ СВОБОДИ:

повернення до Європи

Сценарії революцій
Центрально-Східної Європи
кінця 80-х – початку 90-х років
XX століття

ЗМІСТ:

Вступ	2
Феномен революції	4
Польща	6
Німецька демократична республіка	8
Угорщина	10
Чехословаччина	12
Югославія	14
Болгарія	16
Румунія	18
Україна	20
Естонія	26
Латвія	28
Литва	30
Білорусь	32
Молдова	34
Грузія	36
Вірменія	38
Взаємодія антикомуністичних сил	40

При підготовці виставки були використані матеріали:

Радіо Свобода, Instytut Pamięci Narodowej (Республіка Польща), Česká tisková kancelář (Чеська Республіка), Bundesarchiv (Федеративна Республіка Німеччина), Die Gedenkstätte Museum in der «Runden Ecke» mit dem Museum im Stasi-Bunker (Федеративна Республіка Німеччина), Archiv der Forschungsstelle Osteuropa an der Universität Bremen (Федеративна Республіка Німеччина), Old.ceskenoviny.cz, 2vorbe.blogspot.com, Rolandia.eu, Timpul.md, Mariusmioc.wordpress.com, News.tut.by, Mediamax.am, Anm.am, chnm.gmu.edu, rarehistoricalphotos.com, origo.hu, svobodnaevropa.bg, capital.bg, estonica.org, mic.lt, riigikogu.ee, Карела Цудліна, Петера Йосека, Міхала Долежала, Іона Чибзія, Маріуша Бембе-нека, Яцека Бороня, Богумілі Бердиховської, Людмили Вусик, Валерія Буйвола, Тараса Кузя, Богдана Нагайла, Миколи Поровського, Олек-сандра Ткачука, Олеса Шевченка, Івана Марчука.

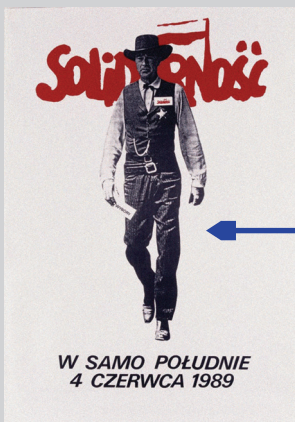
ФЕНОМЕН РЕВОЛЮЦІЙ

«У Польщі вона [революція] зайняла десять років, в Угорщині - десять місяців, у Східній Німеччині - десять тижнів, в Чехословаччині - десять днів, в Румунії - десять годин».

Тімоті Гартон Еш,
британський політолог, історик.

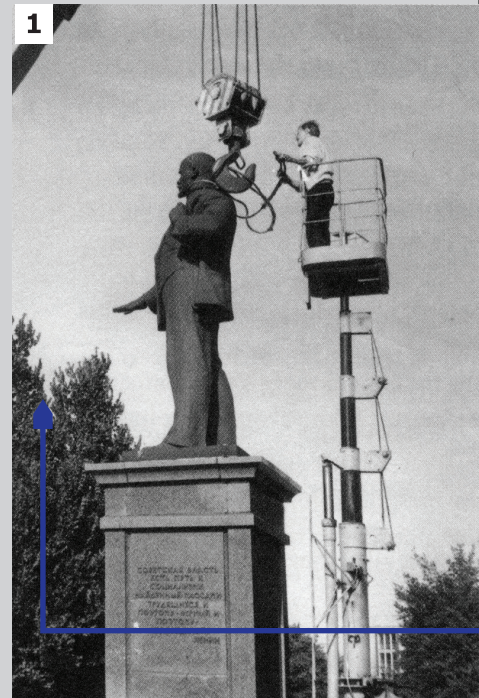
Більшість країн «східного блоку» мали на своїх прапорах зображення соціалістичного герба. Цим ці державні символи відрізнялися від аналогічних національних знамен попереднього часу. Відтак, незмінним атрибутом революцій ставали прапори з дірками в центрі замість колишніх гербів.

На старт революційних перетворень мала визначальний вплив нова внутрішня та зовнішня політика Михайла Горбачова, який став Генсеком КПРС у 1985 році. Книжки з новою візією політики СРСР ставали наприкінці 80-х років світовими бестселерами.

Передвиборчий плакат польського руху «Солідарність» зображує хвацького шерифа з Дикого Заходу, що нагадує: «Рівно опівдні 4 червня 1989 року». Але на відміну від свого американського прототипу герой постеру викликав свого незримого візаві не на ковбойську дуель, а закликав прийти на парламентські вибори. Проведення вільних виборів, ліквідація монополії компартії на владу та створення реальної багатопартійності стали одними з головних наслідків революцій у Центрально-Східній Європі.

Наприкінці 1980-х років Центрально-Східною Європою прокотилася хвиля революційних рухів, які визначили подальшу долю регіону. Наслідком цих рухів стало повалення комуністичних режимів, започаткування масштабних демократичних реформ в країнах «східного блоку». Кожна з них мала власний сценарій трансформації, який залежав від особливостей її історичного розвитку, внутрішньополітичного життя, організованості місцевих комуністичних сил та масштабності опозиційних рухів: у Польщі та Угорщині - «круглі столи», мирна революція в Чехословаччині, румунські та югославські трагічні збройні сюжети. Спільною рисою цих революцій було бажання не тільки змінити існуючий комуністичний лад, але й інкорпоруватися до європейського політико-культурного простору.

Масштабні зміни не могли відбуватися без вирішення національного питання в Центрально-Східній Європі. Особливо гостро ця проблема була в багатонаціональних «соціалістичних федераціях»: Чехословаччині, Югославії та Радянському Союзі.

Демократичні перетворення підживлювали нове національне пробудження в регіоні, а першопочаткова революційна динаміка набувала національно-будівничих рис. Для низки народів період 1988-1992 років став шансом не лише покінчити з тоталітарним минулим, але й створити власні національні держави, проголосити незалежність. Українська національно-демократична революція 1989-1991 років стала складовою демократичних трансформацій у країнах Центрально-Східної Європи та в Радянському Союзі. Із часу утворення перших опозиційних організацій українці пройшли шлях перетворень, кульмінацією якого стало відновлення незалежності України 24 серпня 1991 року та референдум 1 грудня 1991 року. З 1 вересня 2017 року діє Угода про асоціацію між Україною та ЄС, яка є дороговказом для реформ в Україні з метою отримання у майбутньому повноцінного членства в цій організації. Російська агресія актуалізувала питання вступу України до Північноатлантичного альянсу.

2

Спільною рисою революцій у регіоні стало повалення пам'ятників колишнім комуністичним вождям. Цей «ленінопод» відбувався в умовах перехідного періоду (англ. transitional justice) впродовж якого в рамках оновленої правової системи засуджувалися злочини колишнього тоталітарного режиму та було забезпечено спокійний перехід до демократії. На фото 1 демонтаж пам'ятника Леніну у м. Таллінн 23 серпня 1991 року. Вже через 2 дні у місті Луцьк за майже тисячу кілометрів на південь від свого естонського колеги впав подібний монумент вождя (фото 2).

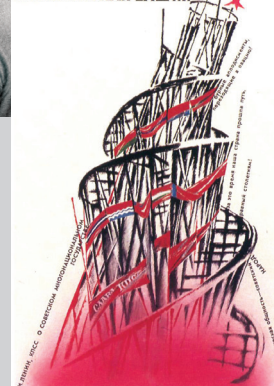
Використання національного фольклору стало одним із видів протестного руху. Практично в кожній країні радянська влада забороняла виконання національних пісень як прояв націоналізму. Саме тому виконання національних віршів та пісень не тільки ілюструвало тяглість боротьби та зв'язок з незалежним минулим, а і демонструвало неспроможність радянської системи більше підтримувати заборони та керувати думками людей.

Однією зі спільних тенденцій був сильний «зелений рух». На фоні аварії на ЧАЕС та радянської інформаційної політики щодо неї, безлічі екологічно небезпечних промислових та інфраструктурних проєктів у багатьох країнах Східного блоку саме «зелений рух» став першою опозиційною силою до комуністичної влади і надалі набрав розмаху, збираючи масові демонстрації.

БАВИЛОНСКАЯ БАШНЯ

Радянська карикатура часів перебування іронізує з тези щодо існування єдиної спільноти - радянського народу, порівнюючи багатонаціональну імперію з Вавилонською вежею.

5

ПОЛЬЩА Polska

Віг «круглого столу»
компромісу до
інтеграції в
НАТО і ЄС

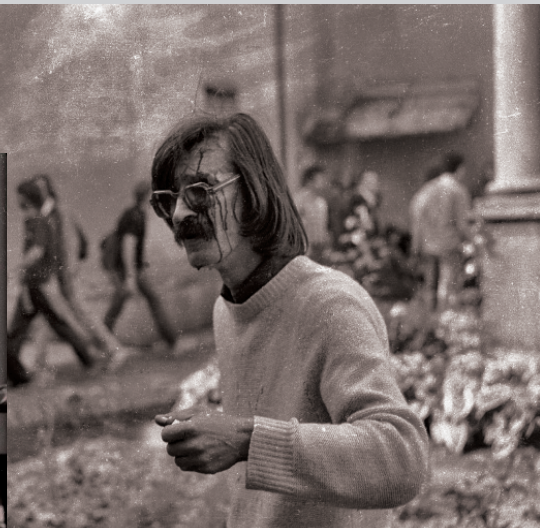
*«Слід іще
наголосити, що на
початку 1989 року
поляки тягли самотню
борозну. На той час жодна
з інших комуністичних
держав не виявляла зовнішніх
ознак неспокою і жодна керівна
партія не скомпрометувала своєї
«провідної ролі».*

Норман Дейвіс. «Боже ігрище. Історія Польщі».

Представники влади і опозиції на «круглому столі», що відбувався у Варшаві з 6 лютого по 5 квітня 1989 року. В результаті було легалізовано діяльність «Солідарності», відбулась політична реформа, почались незворотні зміни в усіх сферах життя.

Вуличні протести у Кракові 1989 року. Фото з особистого архіву Яцека Бороня.

На хвилі соціальних протестів 1980-х у Польщі виникла профспілка «Солідарність», що згодом переросла у масовий опозиційний антикомуністичний рух. У 1981 році він налічував майже 10 млн учасників при населенні країни в 35 млн. І хоча комуністи запровадили військовий стан (13.12.1981-22.07.1982), опозиція вистояла в підпіллі.

У 1988 році відбулися дві потужні хвилі страйків, до опозиційної діяльності долучилося молоде покоління поляків. Керівництво Польської об'єднаної робітничої партії усвідомлювало, що придушити силою протести не вдасться. Тому згодилось на реформування державної системи. Своєрідним компромісом між владою і опозиційною «Солідарністю» став «круглий стіл» 6 лютого - 5 квітня 1989 року, за підсумками якого узгоджено провести парламентські, а потім президентські вибори. Новообраний парламент проголосував за першого президента Польщі - лідера комуністів Войцеха Ярузельського.

Проте комуністичну систему чекав крах: на парламентських виборах 1989 року перемогла «Солідарність», здобувши 99 місць із 100 у Сенаті та 35% місць у Сеймі, що уможливило повернення демократії в Польщі. Вже у грудні 1990 року на вільних президентських виборах переіміг лідер «Солідарності» Лех Валенса.

Боротьба поляків стала каталізатором падіння комуністичної системи у всій Центрально-Східній Європі і в кінцевому підсумку - розпаду СРСР. Тісна співпраця і особиста приязнь поєднували лідерів «Солідарності» і української національно-демократичної революції 1989-1991 років. Символічним поверненням Польщі до західного світу став її вступ до НАТО у 1999 році та Євросоюзу у 2004 році. Зі свого боку польські демократи всіляко підтримували прагнення українців до незалежності, на шляху до Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу. Польща була першою країною, яка 2 грудня 1991 р. визнала Україну як незалежну державу.

Демонстрація із вимогами виводу радянських військ із Польщі. Краків. 17 лютого 1989 року. Фото з особистого архіву Маріуша Бембенка.

Агітація за Володимира Мокрого – першого українця, що від «Солідарності» став послом польського парламенту на перших напів демократичних парламентських виборах 4 червня 1989 року.

Машина в'їжджала до села, а члени комітету підтримки мегафонами повідомляли про зустріч із кандидатом. Зліва направо стоять члени комітету підтримки Володимира Мокрого: Петро Тима, Богуміла Бердиховська, Петро Павлище, сидить Томаш Сліва. Фото з архіву Богуміли Бердиховської.

Виборча кампанія до польського парламенту. За столом під час голосування – представники Незалежного Союзу Студентів. Парламентські вибори 4 червня 1989 року. Краків. Фото з особистого архіву Яцека Бороня.

НІМЕЦЬКА ДЕМОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА

Deutsche Demokratische
Republik

Ми – огин народ!

«Генеральний секретарю Горбачов, якщо Ви прагнете миру, прагнете процвітання для Радянського Союзу та Східної Європи, прагнете лібералізації, приїжджайте сюди, до цих воріт. Пане Горбачов, відкрийте цю браму. Пане Горбачов, знесіть цю стіну!»

3 промови президента США Рональда Рейгана перед Бранденбурзькими воротами. 12 червня 1987 року.

Своєрідним символом мирних демонстрацій у Лейпцигу стали запалені свічки, з якими мітингувальники виходили на вулиці міста. На фото - центральна лейпцизька площа 9 листопада 1989 року.

8

Найвідомішим автомобілем НДР був невеличка малолітражна машина Трабант, що масово вироблялася у місті Цвікау. Щойно маса східних німців отримала у 1989 році можливість виїхати на захід, тисячі покинутих Трабантів залишилися на спеціальних стоянках. Всього за 1989 рік НДР покинуло близько 350 тисяч осіб.

Революційною традицією стали «понеділкові демонстрації» у місті Лейпциг. Розпочавшись 4 вересня 1989 року, вже за місяць вони переросли у багатотисячні мітинги за дотримання соціалістичною владою громадянських свобод. На фото 1 – демонстрація в центрі Лейпцига, біля будинку опери, 9 жовтня 1989 року. За тиждень кількість демонстрантів сягнула 120 тисяч (на фото 2 - міський мітинг 16 жовтня), а вже 6 листопада їхня кількість становила близько 350 тисяч.

Однією з ключових вимог протестувальників було об'єднання двох німецьких держав. На фото з лейпцизької демонстрації 18 грудня 1989 року – транспарант із написом: «ФРН та НДР: ми заручені. Весільним свідком є народ!».

Криза кінця 1980 років не оминула і найбільш передову «вітрину соціалізму» – Німецьку Демократичну Республіку. Поряд із системною кризою у командній економіці, однією з проблем став від'їзд значної частини населення до країн Заходу. Непоступливість керівництва Соціалістичної єдиної партії Німеччини, зокрема – її багаторічного очільника Еріка Хонеккера у питанні лібералізації суспільного життя спровокувала велелюдні мітинги на вулицях Берліна, Дрездена й Лейпцига.

Опозиційні настрої підтримала церква. Під стінами східнонімецьких храмів та соборів збиралися перші мітинги. Німці наприкінці 1980-х не мали єдиної національної держави. І якщо західна Федеративна Республіка Німеччина була одним із фундаторів європейської інтеграції, то її комуністичний антипод – НДР – перебувала за «залізною завісою». Західна частина Берліну залишилася маленьким острівцем, відгородженим від НДР Берлінською стіною. Коли наприкінці 1989 року в містах Східної Німеччини розпочалися антиурядові мітинги, однією з вимог протестуючих, поруч із звичними демократичними лозунгами, стало об'єднання двох німецьких держав.

Незважаючи на запізнілі спроби комуністичної влади у жовтні-листопаді 1989 року провести владну ротацію, усунути з посад найбільш одіозних керівників і зменшити суспільну напругу, процеси демократизації було незворотно запущено. В ніч з 9 на 10 листопада 1989 р. впав Берлінський мур, а вже за неповний рік – 3 жовтня 1990 року на світовій карті відродилася єдина Німеччина.

Берлінська стіна з 1961 по 1989 роки була найяскравішим символом не лише роз'єднанні Німеччини, але й усієї Європи.

21 липня 1990 року на берлінській Потсдамській площі, яка ще рік тому була розділена між західною та східною частинами Берліну, відбувався концерт легендарної британської групи «Pink Floyd» з виконанням рок-опери «Стіна». На сцені було зведено мур, який у фіналі виконання твору щент руйнується, як і його історичний прообраз.

7 жовтня 1989 року НДР готувалася святкувати 40-річчя з часу свого створення (фото 1). Проте офіційні заходи у Берліні були затьмарені антиурядовою демонстрацією, яка збиралася неподалік від Палацу Республіки, де відбувалися офіційні святкові заходи (фото 2). Арешт деяких учасників протесту тільки посилив напругу в суспільстві. Вже 4 листопада берлінську площу Александерплац заповнили близько півмільйона

людей з вимогами реформування політичної системи (фото 3).

УГОРЩИНА Magyarország

Шляхом
конституційної
революції

**«Хто не проти нас,
той з нами».**

Янош Кадар.

Пан-Європейський пікнік - мирна демонстрація на австро-угорському кордоні 19 серпня 1989 року. На цей час проблема закритих кордонів постала дуже гостро для всіх країн Східного блоку, особливо для Німеччини. У червні 1989 року Отто фон Габсбург, Угорський демократичний форум та ряд інших активістів вирішили організувати зустріч та мирну демонстрацію. До цієї зустрічі долучилось і багато німців з НДР, які тоді відпочивали біля озера Балатон. Щоб зняти соціальну напругу та задовольнити людей, угорський уряд дозволив відкрити кордон з Австрією на 3 години. Багато німців, які в той час відпочивали в Угорщині, скористались цим, щоб емігрувати до ФРН. Цей прецедент став початком кінця «залізної завіси».

Перепоховання Імре Надя. 16 червня 1989 року відбулося урочисте перепоховання Імре Надя та інших героїв революції 1956 року. Ця подія зібрала 200 тис. осіб, об'єднала народ і засвідчила незворотність краху комуністичного ладу.

А Ludas Matyi nevű vicciap címdala 1979-ből.

Карикатура на «Гуляш-комунізм». У 1980 роках стан угорської економіки значно погіршився, зростала інфляція. Не зважаючи на запровадження ринкових механізмів та товарообмін як з СРСР, так і з деякими країнами Заходу, уряд так і не зміг побороти економічну кризу. У кінці 1980-х майже половина угорців вважали себе бідними. Таке економічне становище стало одним із головних факторів запиту суспільства на соціальні перетворення й повалення комуністичної системи. Карикатури стали типовим проявом невдоволення населення.

Із початком перебудови та виникненням масових протестних рухів в країнах Центрально-Східної Європи угорські еліти були налаштовані на радикальні соціальні й економічні реформи. Цьому сприяв відхід від влади в 1988 році багаторічного керівника країни Яноша Кадара.

Головним інструментом повалення комуністичного режиму та мирної зміни влади в Угорщині, як і в Польщі, стали «круглі столи». Однак вони мали свої особливості. На відміну від Польщі, де перемовини відбувалися між владою й «Солідарністю», угорська опозиція складалася з різних об'єднань, де були представники як поміркованого, так і радикального типу. Відповідно, під час перемовин між опозицією та комуністичною владою існувало 2 типи круглих столів – Опозиційні круглі столи (Ellenzéki Kerekasztal - угорською) та Національні круглі столи (Nemzeti Kerekasztal - угорською).

На опозиційних круглих столах представники опозиційних платформ і профспілок виробляли єдину лінію поведінки та вимог до центрального уряду. На Національних круглих столах, де брали участь і представники комуністичної партії, вирішувалися питання про мирну зміну влади і соціальні реформи. Однією з особливостей цих круглих столів та одним з їхніх головних недоліків була закритість для громадськості та преси.

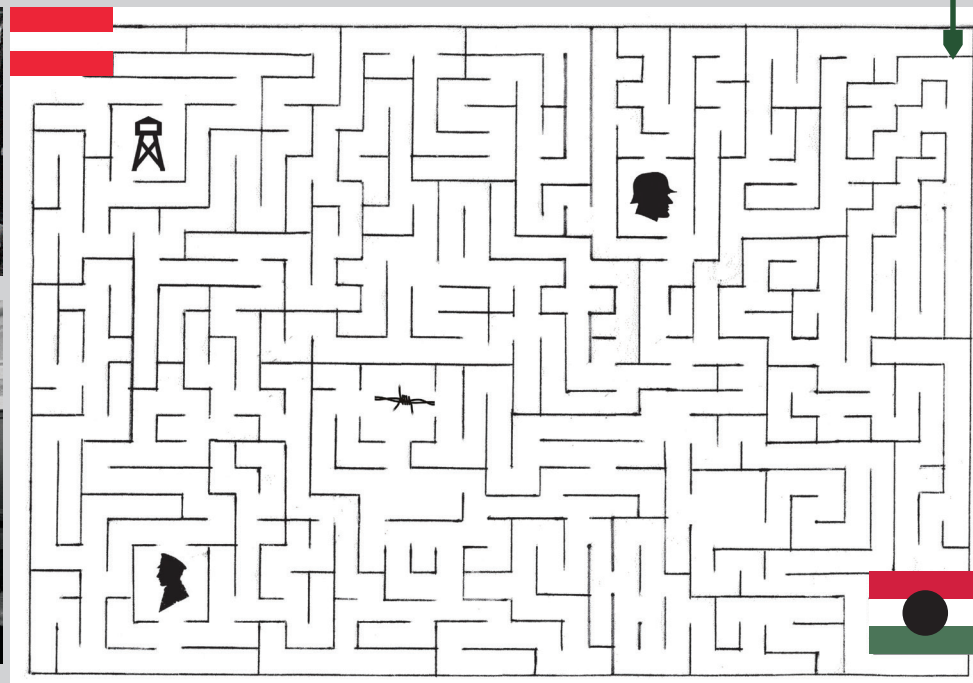
У процесі переговорів було досягнуто домовленість про першочерговість політичної реформи країни, вільні всезагальні вибори та прийняття нової конституції з керівною роллю парламенту.

16 жовтня 1989 року ухвалено закон про багатопартійні вибори до парламенту та прямі вибори президента. 23 жовтня 1989 року, в річницю революції 1956 року, на площі Кошута було проголошено Республіку Угорщина.

Угорські «круглі столи».

Гра «Втечи з Угорщини до Австрії».

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА Československo

**Віг оксамитової
революції –
до оксамитового
розлучення**

*«То був час
безперервних та
прекрасних сюр-
призів, час великих ім-
провізацій, час колектив-
ної фантазії. Люди раптово
навчилися знову бути разом;
без довгих переговорів усім було
зрозуміло, про що йде мова; згода
щодо основних спільних ідеалів була
чарівливою. Тогочасні сюжети мали риси
багатьох культурних жанрів: від античної
драматургії аж до казки».*

Промова президента Чехії Вацлава Гавела до студентів
17 листопада 1994 року.

Мітинг на Летенському полі 26 листопада 1989 року за участі понад 500 тисяч осіб. Головною особливістю чехословацького варіанту революції стали мирні, беззбройні мітинги.

Ілюстрацією загальнонародної єдності були події двогодинного загальнонаціонального страйку 27 листопада 1989 року, до якого долучилося близько 9 мільйонів населення (майже 75 % жителів Чехословаччини). На фото: інформаційна дошка пражського метро, яка нагадує пасажирам про закриття метро на час страйку.

Учасники мітингу 25 листопада 1989 року в Празі брязкають зв'язками ключів, що стали неофіційним символом тих подій. Демонстранти таким чином прагнули продемонструвати, що колишня комуністична влада має «йти на вихід», закривши за собою двері.

Вацлав Гавел 24 листопада 1989 року виступає з балкона видавництва «Мелантріх» разом із лідером Празької весни 1968 року Александером Дубчеком. Через місяць чех Гавел стане президентом, а словак Дубчек – головою чехословацького парламенту.

Попри організацію в березні 1988 року братиславської «Свічкової демонстрації» та проведення празького «тижня Палаха» на початку наступного року, Чехословаччина майже до кінця осені 1989 року залишалася країною, котру ще не встигла охопити сповна хвиля повноцінних лібералізаційних процесів. Ідеї Празької весни, побудови «соціалізму з людським обличчям» стримувалися політикою «нормалізації». Водночас, окремі опозиційні групи, зокрема «Хартія – 77», навіть у таких складних умовах продовжували опір. Однак старт революції дало студентство.

17 листопада 1989 року в ході демонстрації з нагоди Міжнародного дня студентів та 50-річчя з дня закриття нацистами чеських університетів відбулося побиття студентів правоохоронними органами. Чутки про ймовірну загибель від рук поліції одного зі студентів активізували суспільство. Виникають опозиційні рухи: «Громадськість проти насилля» – на словацьких теренах та «Громадянський форум» – на чеських.

Після загальнодержавного страйку та переговорів із представниками опозиції влада вирішує відступити. 29 грудня 1989 року президентом Чехословаччини стає відомий дисидент та драматург Вацлав Гавел, на початку наступного року до парламенту потрапляють представники від опозиції. Ці революційні події дістають назву «Оксамитової революції», зважаючи на її мирний характер.

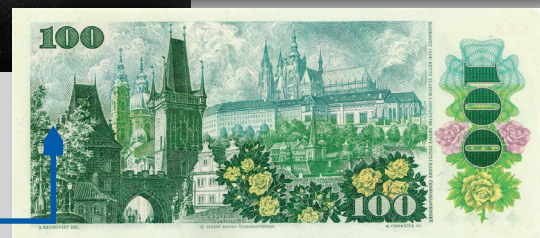
Після парламентських виборів червня 1990 року в Чехословаччині почала функціонувати реальна демократична влада. Однак, спроба побудувати справжню, демократичну федерацію виявилися неуспішною. Складнощі трансформаційного періоду підштовхнули як чеських, так і словацьких політиків до ідеї мирного розділення держави. Відтак у 1993 році на європейській карті з'явилися дві незалежні країни: Чехія та Словаччина.

Інформація про побиття студентів 17 листопада 1989 року в Празі швидко поширилася в чехословацькому суспільстві й у західноєвропейських ЗМІ. Ці події стали спусковим механізмом до масових мітингів у центральних містах Чехословаччини. На фото – співробітники Корпусу національної безпеки (аналогу міліції) перекривають празький Національний проспект.

Купюра номіналом 100 чехословацьких крон, яка побачила світ 1 жовтня 1989 року, за декілька місяців до початку Оксамитової революції. На ній зображено фундатора соціалістичної Чехословаччини Клемента Готвальда. Банкнота виявилася доволі непопулярною у суспільстві. Вона була об'єктом чисельних пошкоджень і навіть стала причиною зібрання невеличкого мітингу в Празі.

ЮГОСЛАВІЯ

Југославија/ Јugoslavija

У вогниці
кривавої війни

«Через шість століть після Косовської битви ми знову в битвах і перед новими битвами. Вони не є збройними, хоча й такі виключати не слід. Проте без огляду на їх характер, битви не можна виграти без рішучості, хоробрості та жертвності. Наша головна битва зараз стосується досягнення економічного, політичного, культурного та загалом суспільного процвітання. Це битва за швидше та успішніше наближення до цивілізації, в якій житимуть люди 21 століття».

Із промови С. Мілошевича на Косовому полі 28 червня 1989 року.

Албанські протести у столиці Косова – Приштині, 1990 рік. Саме з Косова, автономного краю в рамках Соціалістичної Республіки Сербія, розпочалася дестабілізація Югославії. Перші виступи відбулися там ще в 1981 році Косовари вимагали республіканського статусу для свого краю. С. Мілошевич у 1990 році навпаки скасував будь-яку автономію для Косова. З тих пір сербсько-албанський конфлікт в краї все більше наростав, що в 1998-1999 роках вилилося в криваву війну, яку зупинили лиш втручання НАТО.

Так виглядав цей масштабний сербський мітинг на Косовому полі 28 червня 1989 року. Це була безпрецедентно велика національна маніфестація.

- **8 травня 1989 року** – прихід до влади в Соціалістичній Республіці Сербія Слободана Мілошевича: підйом сербського націоналізму. У 1990 році С. Мілошевич скасував автономію Воєводини та Косову, а 9 березня 1991 року жорстоко придушив опозиційні виступи в Белграді.
- **Січень 1990 року** – розпад Союзу Комуністів Югославії.
- **Квітень – травень 1990 року** – перші багатопартійні вибори в республіках Югославії.
- **25 червня 1991 року** – Хорватія і Словенія проголошують незалежність.
- **27 червня – 7 липня 1991 року** – Десятиденна війна в Словенії. Виведення ЮНА з цієї республіки.
- **Серпень 1991 – 2 грудня 1992 року** – наступ ЮНА та повсталих сербів у Хорватії.
- **15 січня 1992 року** – країни ЄС визнали суверенітет Хорватії й Словенії.
- **6 квітня 1992 року** – проголошено незалежність Боснії і Герцеговини, яку одразу визнали ЄС та США. Початок громадянської війни в республіці.
- **27 квітня 1992 року** – СФРЮ офіційно припинила своє існування: Сербія та Чорногорія проголошують нову Союзна Республіку Югославія, яку втім міжнародна спільнота відмовилася визнати правонаступником старої Югославії.
- **1995 рік** – підписання Ердутського та Дейтонського договорів: закінчення війн у Хорватії та БіГ.

Соціалістична Югославія не змогла пережити епоху суспільно-політичних змін початку 90-х років, поринувши у вихор катастрофічного всеохоплюючого розпаду. Її фіналом стала жорстока міжетнічна війна.

На перебіг югославських подій вплинули три процеси: намагання влади здійснити економічні реформи для подолання серйозної економічної кризи, що розпочалася за кілька років до того, конфлікт з приводу майбутнього правлячої партії країни – Союзу Комуністів Югославії та протистояння інтересів різних республіканських еліт, що наклалися на міжетнічні суперечки, пов'язані зі старими образами між народами СФРЮ, які різко ожили. До кінця 1989 року усі три процеси зійшлися до купи і цим самим винесли смертний вирок СКЮ, Югославії, а також югославізму як політичній ідентичності.

У квітні-травні 1990 року проходять перші багатопартійні вибори в республіках Югославії, на яких у Словенії та Хорватії до влади приходять національно орієнтовані антикомуністичні сили. Загострюються сербсько-хорватські відносини. Уже через кілька місяців – у серпні 1990 року – в сербських районах Хорватії почалася «революція колод»: місцеві серби будують барикади й пускають хорватську поліцію в свої населені пункти.

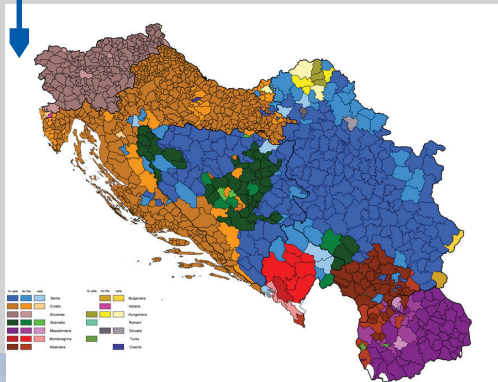
25 червня 1991 року, Хорватія та Словенія проголошують незалежність від Югославії. В Словенії починається 10-денна війна, що завершується виведенням югославських військ із республіки. Якщо Словенія відносно легко вийшла із СФРЮ, то Хорватія – вкрай криваво. У серпні-грудні 1991 року тривав повномасштабний наступ Югославської Народної Армії та місцевих сербських повстанців і добровольців на Хорватію. Закінчився він 2 січня 1992 року підписанням перемир'я, а також міжнародним визнанням Хорватії та Словенії. Війна в Хорватії стала замороженим конфліктом аж до 1995 року, коли хорватські війська розгромили самопроголошену Республіку Сербська Країна.

Остаточо соціалістична Югославія зникла з мапи навесні 1992 року. 4 квітня 1992 року почалася кривава громадянська війна в Боснії і Герцеговині між, з одного боку, сербами, які проголосили Республіку Сербську, та мусульманами й хорватами, які виступали за цілісну Боснію і Герцеговину. Закінчився конфлікт у БіГ у грудні 1995 року.

Герб Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія. Шість смолоскипів символізували єдність і братерство шести її республік. Югославські республіки мали на практиці за Конституцією 1974 року значні ширші права, ніж республіки СРСР.

Етнічна мапа Югославії на момент початку розпаду в 1991 році Великою проблемою цієї країни було те, що ця мапа переважно не збігалася з внутрішніми кордонами між шістьма югославськими республіками.

Сербський президент Слободан Мілошевич виступає перед 2 мільйонами сербів з нагоди 600-ї річниці битви на Косовому полі, одного з центральних міфів сербської національної ідентичності. С. Мілошевич уже на той час зумів зробити собі репутацію «лідера усіх сербів Югославії», заграючи з національними почуттями цієї нації.

Зруйноване хорватське місто Вуковар на Дунаю. Так місто виглядало після взяття ЮНА та сербськими добровольцями 18 листопада 1991 року. Вуковар став водночас символом хорватського опору та некомпетентності ЮНА, яка 87 днів облягала й штурмувала

це стратегічно маловажливе прикордонне місто непропорційно потужними силами. Хорвати, таким чином, виграли час для розбудови війська та здобуття міжнародної підтримки: кадри зі зруйнованого Вуковара сприяли міжнародній підтримці Хорватії та її незалежницьких прагнень.

17 червня 1989 року – колишній партизанський генерал, а згодом історик та дисидент Франьо Туджман заснував у Загребі в приміщенні футбольного клубу «Вогас» Хорватську демократичну спільноту. Після перемоги на перших багатопартійних виборах у квітні

1990 року саме ця політична сила стане керівною в Хорватії аж до січня 2000 року, а її лідер – президентом країни. Сполучку своєю метою ХДС бачила перебудову Югославії в конфедерацію, згодом – здобуття Хорватією незалежності.

БОЛГАРІЯ

България

«45 років - досить!
Час – наш!»

«Це - вираження особистостей, які подолали страх, хоч і лише на кілька годин, та охоплених захватом від скорого кінця системи».

Георгі Мішаєв - голова Суспільного комітету на захист екології про перші болгарські протести.

«Під час комунізму. Іде звичайна людина, дивиться на полиці магазинів і бумотить: - Яєць немає, немає м'яса, молока немає. До нього приходить міліціонер і каже: -Якщо ви негайно не заткнетеся, я вдарю вас пістолетом по голові! - Що, і патронів вже нема?»

Болгарський анекдот того часу.

Депортація турецького населення з Болгарії до Туреччини у 1989 році. У травні 1989 року відбулася серія мирних демонстрацій турецької меншини, участь у яких іноді брали цілі села. Протестувальники вимагали право на відновлення їхніх турецьких назв або отримання освіти, вільної від дискримінації. Більшість протестів придушувала поліція, а згодом тисячі турків були заарештовані і депортовані з Болгарії. Загалом до жовтня 1989 року понад 300 тисяч болгарських турків змушені були залишити

країну. Порушення прав людини спричинило посилення міжнародного тиску на болгарський уряд.

Антикомуністичні демонстрації з гаслом та символом революції «45 років досить! Час – наш!»

Петр Младенов – організатор «двірцевого перевороту» у Комуністичній партії Болгарії. У листопаді 1989 року член політбюро ЦК КПБ, міністр закордонних справ Петр Младенов у листі на ім'я Тодора Живкова висловив незгоду з його стилем і методами роботи й подав у відставку. Заручившись підтримкою Кремля, він захопив керівництво у партії, а згодом був обраний президентом Болгарії.

Всенародна демонстрація 18 листопада 1989 року. 18 листопада 1989 року на вулиці Софії вийшли 150 тисяч осіб. Вимагали відставки комуністичного уряду і скасування положень Конституції про керівну роль Комуністичної партії. Ця демонстрація відіграла вирішальну роль – після неї розпоршені опозиційні сили об'єдналися в першу загальнодержавну опозиційну партію – Союз демократичних сил. Вона продовжила тиск на владу та домоглася проведення перших вільних виборів у країні.

У середині 1980 років економіку Болгарії охопила глибока криза, що супроводжувалась падінням рівня життя населення, посиленням корупції та нетерпимості. Одним із яскравих прикладів стало зневаження прав турецького населення (в Болгарії проживало понад 1 мільйон турків): вівся наступ проти ісламу, заборонялися мусульманські обряди, людей насильно змушували приймати болгарські прізвища й імена. Це призвело не тільки до поглиблення політичної кризи, а і до депортації значної кількості турецького населення.

З початком перебудови в СРСР очільник Болгарської комуністичної партії Тодор Живков провів певні косметичні зміни системи, не вдаючись до справжніх реформ. У країні розпочалося творення внутрішньої опозиції, впродовж 1988-1989 років виникло більше десяти опозиційних рухів. Головним їхнім завданням була боротьба проти офіційної політики байдужості і замовчування інформації.

10 листопада 1989 року на зборах ЦК Компартії Болгарії відбувся «палацовий переворот». Тодор Живков був звільнений з посади в.о. генерального секретаря Комуністичної партії і від членства в політбюро. Головою партії і президентом став Петр Младенов. Утім невдоволення владою в суспільстві зберігалось і демонстрації тривали.

18 листопада на вулиці Софії вийшло 150 тисяч осіб, вимагаючи відставки комуністичного уряду і скасування норми Конституції про керівну роль Компартії. 7 грудня численні групи дисидентів об'єдналися в першу опозиційну партію Болгарії - Союз демократичних сил, який очолив Желю Желев. За якийсь час в країні постали десятки нових політичних партій і громадських організацій.

Під тиском громадськості Комуністична партія розпочала переговори з опозиціонерами. За «круглим столом» був узгоджений план розвитку країни, а також час проведення перших демократичних парламентських виборів у Болгарії. Однак їхні результати виявилися повною несподіванкою для опозиції: перемогу здобули комуністи, які отримали 211 з 400 місць у парламенті. У ході подальших перемовин між владою та опозицією 1 серпня 1990 року великі національні збори призначили Желю Желева в.о. президента Болгарії, згодом він став першим всенародно обраним президентом країни.

Еко-рухи – перші опозиційні платформи. З 16 жовтня до 3 листопада 1989 року в Болгарії відбувався Міжнародний екологічний форум. Паралельно «Екогласність» збирала підписи проти шкідливих для довкілля урядових проєктів. Зокрема – й проти приховування інформації про аварію на Чорнобильській АЕС керівництвом СРСР. Реакція влади була доволі жорсткою – було побито й арештовано 20 осіб. Це спричинило значний резонанс: опозиціонери давали перші прес-конференції, влаштовували громадські акції протесту. Однак тиск вулиці не був настільки потужним, аби повалити систему.

Символічним завершенням епохи комунізму в Болгарії стало зняття рубінової п'ятикутної зірки з будинку ЦК Болгарської комуністичної партії у Софії 4 жовтня 1990 року. Мешканці болгарської столиці могли бачити, як гвинтокрил транспортував цей символ старого режиму над болгарською столицею.

Карта болгарських трудових таборів. Цей плакат – мапа болгарського Гулагу – був розповсюджений опозиційним Союзом демократичних сил під час весняної виборчої кампанії 1990 року.

РУМУНІЯ

România

Кривава революція
бунтівних підданых

«У випадку, коли в ході виконання Вами дипломатичних обов'язків Вас запитають (ми повторюємо, тільки у випадку, якщо Вас запитають) про так звані події у Тімішоара, впевнено повторіть, що ви нічого не знаєте про ці події. Після цієї короткої відповіді, не будучи втягнутим у довготривалі дискусії, твердо зазначте наступне: «Ми рішуче відкидаємо будь-які спроби втручання у внутрішні справи Соціалістичної Республіки Румунія, вільної та незалежної держави».

З телеграми міністра закордонних справ Румунії
усім румунським послам, грудень 1989 р.

Революція починається з національного питання. У місті Тімішоара, районі компактного проживання угорської етнічної меншини, 16 грудня 1989 року люди почали протестувати проти спроби виселення угорського реформаторського пастиря Ласло Текеша. Поступово етнічний протест набуває форм політичного антикомуністичного виступу. У відповідь влада застосовує зброю, відкривши вогонь на ураження.

Танки на вулицях Бухареста. Таку картину мешканці румунської столиці могли спостерігати із 22 по 27 грудня 1989 року. В руках повсталих – прапори Румунії з вирізаним по центру соціалістичним гербом. Всього за період румунської революції було вбито близько 1 тисячі учасників протестів.

Демонстрації проти авторитаризму Чаушеску проводилися в усіх великих містах Румунії. На знімку – тіла вбитих та поранених на перехресті міста Клуж-Напока, грудень 1989 року.

Румунія була особливою країною у соціалістичному таборі. Її багаторічний незмінний лідер, «геній Карпат» Ніколае Чаушеску разом зі своєю дружиною, «Матір'ю Нації» Єленою, кілька десятиліть намагалися торувати власний шлях до «щасливого комуністичного майбутнього», з мінімальною радянською зовнішньою допомогою. Наслідком цього стало те, що наприкінці 1980 років більш ніж 20-тимільйонна країна змушена була суворо економити газ, електрику, пальне.

Іскрою для революції стали події, які відбулися в ніч на 17 грудня 1989 року у місті Тімішоара, неподалік угорського кордону, де були розстріляні учасники вуличного протесту. Незабаром виступи охопили всю країну, в тому числі й Бухарест. Під впливом громадського тиску 22 грудня наклав на себе руки міністр оборони Василе Міле. Того ж дня подружжя Чаушеску залишає неспокійну столицю, в якій уже починаються криваві перестрілки протестувальників, військовослужбовців та співробітників Секуріате – румунської таємної поліції.

Через три дні їх було схоплено, справу передано на розгляд військового трибуналу, який засудив Ніколае та Єлену до розстрілу. Вирок виконано того ж дня. Новим найвищим органом державної влади в державі стає Фронт національного порятунку на чолі з колишнім соратником Чаушеску Йоном Ілієску.

Румунія стала ілюстрацією одного з найкривавіших сценаріїв постсоціалістичних трансформацій у Східному блоці. Деталі подій 30-літньої давнини досі викликають багато запитань у дослідників та громадськості. Існує погляд на румунські події як запланований переворот в середовищі румунських комуністів.

Епоха Чаушеску ознаменована низкою авторитарних волюнтаристських рішень. З одного боку в 1983 році розпочалося будівництво грандіозної споруди «Будинку Республіки» (фото 1), що мав стати найбільшою адміністративною спорудою в Європі. З іншого – румуни отримували продукти за картками і вистоявали в довжезних чергах за товарами першої необхідності. На фото черга 1986 року біля одного з бухарестських центральних універмагів (фото 2).

Події грудня 1989 року в Румунії інколи в публіцистиці носять назву «кривавого Різдва». Адже найдраматичніші події відбувалися 23-25 грудня, в період святкування одного з найбільших християнських свят.

21 грудня 1989 року Ніколае Чаушеску виступив з промовою до народу з балкона будівлі ЦК компартії Румунії (фото 1). Вона виявилася останньою для диктатора. У прямому телевізійному ефірі (фото 2) глядачі могли побачити, як протестувальники на площі після декількох хвилин стандартної комуністичної промови вождя починають викрикувати на його адресу антиурядові гасла. Під тиском натовпу Чаушеску змушений був перервати свій виступ.

«Пробудження». 1992.
Художник Іван Марчук.

УКРАЇНА:

від Українського
культурологічного
клубу – до Української
Гельсінської спілки
(1987-1988)

*«Настав час
вибору: або
єдність і перемога
та шлях до світла,
або поразка, ганьба
і знову довга дорога
до волі».*

В'ячеслав Чорновіл.

13 червня 1988 року відбувся перший мітинг у Львові. Це була Установча конференція Товариства української мови ім. Тараса Шевченка, яка мала відбутися в Будинку культури будівельників Львова. У міській партії її заборонили і тоді учасники зібрались біля пам'ятника Івану Франку навпроти Львівського університету.

7 липня 1988 року у Львові під час 50-тисячного мітингу біля пам'ятника Іванові Франку у Львові було заявлено, що Українська Гельсінська група виконала свої завдання і повним складом увійшла до Української Гельсінської спілки, яка постала у цей день.

Товариство Лева – неформальне молодіжне товариство, створене в жовтні 1987 року у Львові. Молодь впорядковувала занедбані та зруйновані могили Личаківського цвинтаря, організувала засідання клубу молодих учених, проводила недільні творчі зустрічі, унаслідок чого викристалізувався актив майбутньої організації. Основними напрямками її діяльності стали: плекання й поширення національної свідомості, української мови; збереження культурних та історичних пам'яток; охорона навколишнього середовища; розвиток українського фольклору.

Події в Україні активізувались, коли на хвилі горбачовської перебудови на волю вийшли політв'язні. Як і в інших республіках СРСР, в УРСР активно народжуються товариства, об'єднання, клуби.

Зокрема 6 серпня 1987 р. у Києві створено першу незалежну громадську організацію Український культурологічний клуб, за тим українознавчий клуб «Спадщина». 19 жовтня 1987 р. у Львові організовано культурологічне Товариство Лева, Товариство української мови ім. Т. Шевченка, Асоціація незалежної творчої інтелігенції (УАНТІ), Комітети за легалізацію УГКЦ та УАПЦ, Товариство «Меморіал», Всеукраїнське товариство політв'язнів та репресованих. Більшість із цих громадських об'єднань мали свої самвидавні журнали, в яких друкувалися матеріали історичного, культурологічного та релігійного спрямування.

У серпні 1987 р. у Львові В'ячеславом Чорноволом відновлено «Український вісник», який став фундаментом для формування вільного слова та незалежної преси в Україні.

На основі двох центрів активізації національно-демократичних сил – Українського культурологічного клубу у Києві та чорноволівського «Українського вісника» у Львові – утворюється перша в УРСР громадсько-політична організація партійного типу, що відкрито заявила про свою опозиційність до правлячого режиму в СРСР – Українська Гельсінська спілка.

У 1988 р. було створено Українську екологічну асоціацію «Зелений світ». 26 квітня 1988 р. відбулася перша в УРСР несанкціонована демонстрація, спричинена Чорнобильською катастрофою, яку організував Український культурологічний клуб.

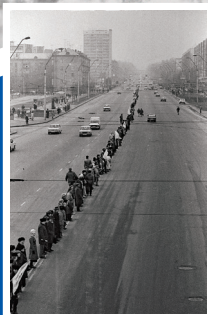
Демонстрація кримських татар. Березень 1988 рік. На хвилі перебудови активізувався рух кримських татар з метою повернення в Крим, відновлення автономії та визволення політв'язнів. Масове повернення на батьківщину почалося з 1987 року.

Установчі збори Українського культурологічного клубу 16 серпня 1987 року. На світліні: Аркадій Киреев, Леонід Мілявський, Олесь Шевченко, Володимир Федько, невідомий, Ігор Запорожець, Сергій Набока, Анатолій Битченко, невідомий, Микола Дикий, Андрій Нагорний; сидять біля столу: Олег Пашкевич, Едуард Кирюхін, Світлана Заріцька, Ольга Гейко-Матусевич, Лариса Лохвицька. Київ, серпень 1987 рік.

«Український вісник». 1987 рік.

«Живий ланцюг» до Дня злуки об'єднав Схід і Захід України. У ньому взяли участь від півмільйона до кількох мільйонів осіб. 21 січня 1990 рік.

УКРАЇНА:

**«велика хвиля»
1989-1990**

«Наприкінці 1989 р., коли Українська Гельсінська Спілка, Український Народний Рух, інші громадські організації неформально об'єднали свої зусилля для досягнення великої мети, ідея боротьби за українську державність поступово набирала всенародного характеру. У свідомості широких кіл ще недавно заляканого громадянства настав переломний момент. Активна участь громадян у масових патріотичних і протестних акціях наростала кількісно і була незаперечним доказом, що Український народ став на шлях боротьби за Українську державу і з цього шляху вже не зійде».

Богдан Горинь.

07- 27 жовтня 1990 року В'ячеслав Чорновіл в аеропорту Львова зустрів після 49 літньої розлуки з Україною Патріарха УАПЦ Мстислава. 18 листопада 1990 року в Соборі святої Софії в Києві відбулася його інтронізація.

Народні депутати від Народної Ради Левко Горохівський, Олесь Шевченко, Левко Лук'яненко, Степан Хмара, Михайло Горинь, Богдан Ребрик, Ірина Калинець, В'ячеслав Чорновіл, Богдан Горинь, Генріх Алтунян після голосування за ухвалення Декларації про суверенітет. 16 липня 1990 року Верховна Рада Української РСР голосами 355 депутатів схвалила цей доленосний документ.

17 ВЕРЕСНЯ 1989 Р. М. ЛЬВІВ

Легалізацію Української греко-католицької церкви пришвидшила 150-тисячна маніфестація віруючих, організована Комітетом захисту УГКЦ 17 вересня 1989 року у Львові у день 50-ї річниці радянської анексії західноукраїнських земель.

Переломним в розвитку українського національно-демократичного руху став 1989 рік. 8-10 вересня 1989 року в Києві відбувся I-й (установчий) з'їзд Народного Руху України за перебудову. Рух став першою масовою політичною організацією, що об'єднала в своїх лавах представників національно-демократичних сил. 28 жовтня 1989 року ухвалено закон «Про мови в Українській РСР», яким українську мову вперше проголошено державною мовою в Україні. Важливою подією культурного життя був перший пісенний фестиваль «Червона рута», що відбувся 17-24 вересня 1989 р. у місті Чернівці. 27 жовтня 1989 р. Верховною Радою УРСР XI скликання було ухвалено зміни до Конституції УРСР, якими уперше передбачено проведення виборів до Верховної Ради та місцевих рад на багатопартійній основі. Перші частково демократичні вибори 1990 року і прихід до влади національно-демократичних сил відкрили можливості для державотворчих процесів. 16 липня 1990 року проголошено Декларацію про державний суверенітет України. 3 серпня 1990 року ухвалено закон «Про економічну самостійність Української РСР». Проти гальмування комуністичною більшістю парламенту демократичних змін розгорнулися масові акції протесту, епіцентром яких у жовтні 1990-го стало голодування студентської молоді у місті Києві, так звана «Революція на граніті».

Відбувалось відродження Української греко-католицької церкви (УГКЦ) та Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). У січні 1990 року у Львові відбувся Собор УГКЦ, який визнав рішення Львівського собору 1946-го неканонічними і незаконними та проголосив Акт про легалізацію УГКЦ. 5-6 червня 1990 р. у Києві відбувся Всеукраїнський православний собор, який затвердив відродження УАПЦ і обрав Патріархом керівника Північно-американської митрополії УАПЦ митрополита Мстислава (Скрипника).

«Революція на граніті» - протести 2-17 жовтня 1990 року в Києві завершилися підписанням постанови Верховної Ради УРСР, що мала б гарантувати виконання вимог молоді. Проте їх так і не було виконано в повному обсязі.

19 листопада 1989 року тисячі людей провели в останню путь загиблих у таборях Василя Стуса, Юрія Литвина і Олекси Тихого. 18 листопада 1989 року в аеропорту «Бориспіль» їх зустрічали сотні людей зі свічками і корогвами. Труни повезли на Софіївську площу. Влада не наважилася на розгін маси людей з великою кількістю українських прапорів.

Фестиваль «Червона рута» у Чернівцях 17-24 вересня 1989 року. «Фестиваль запалив іскру незалежності. Адже музика і спорт – це те, що найлегше доходить до всіх сердець. Мова, яку розуміють без перекладу», - поет і видавець Іван Малкович.

Установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову, який відбувся в конференц-залі Київського політехнічного інституту. 8-10 вересня 1989 року.

УКРАЇНА:

проголошення
незалежності

«Найбільшою втратою для Росії стало відокремлення України. (...) Втрата України була не тільки ключовою подією в аспекті геополітики, а й сама по собі стала геополітичним каталізатором. (...) Політичне самовизначення України застало Москву зненацька і показало приклад, за яким потім пішли інші радянські республіки...».

Збігнєв Бжезінський «Велика шахівниця».

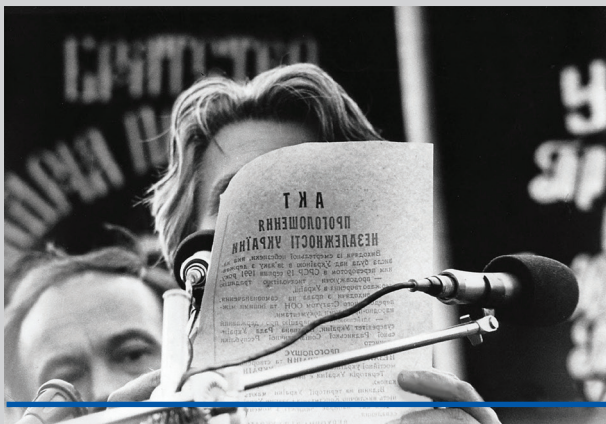
«Берегиня». 2001 рік.
Скульптура
Анатолія Куща.

Перший прапор Незалежної України, внесений депутатами до зали Верховної Ради України 24 серпня 1991 року.

24 серпня Верховна Рада України ухвалила Акт проголошення незалежності України («за» проголосували 346 депутатів).

Упродовж 1991 р. Україна крок за кроком наближала свою незалежність: до парламенту було подано концепцію нової Конституції УРСР, підприємства і організації союзного підпорядкування переходили під керівництво республіки, засновано посаду Президента УРСР.

У квітні 1991 р. з ініціативи Президента СРСР Михайла Горбачова у Ново-Огарьово під Москвою відбулись переговори керівників дев'яти республік (Росія, Україна, Білорусія, Казахстан, Узбекистан, Туркменія, Киргизія, Таджикистан і Азербайджан) про зміст нового союзного договору. Досягнути консенсусу не вдалося, але згодом М. Горбачов призначив підписання договору на 20 серпня 1991 р. тими республіками, які дали на це згоду. Оскільки керівництво республік не поспішало його підписувати, прихильники збереження СРСР спробували узурпувати владу і 19-21 серпня 1991 р. у Москві здійснили спробу державного перевороту. Путч не вдався, але Михайло Горбачов не полишав надії щодо нового союзного договору. Ці плани зруйнувала Верховна Рада УРСР, яка 24 серпня 1991 р. ухвалила Акт проголошення незалежності України. Остаточну крапку в долі СРСР поставив всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. на якому 90,32 % громадян УРСР проголосували за незалежність, що спричинило визнання України на міжнародній арені і актуалізувало питання про доцільність існування СРСР. 8 грудня 1991 р. лідери Білорусії (Станіслав Шушкевич), Росії (Борис Єльцин), України (Леонід Кравчук) в Біловезькій пущі денонсували союзний договір. Радянський Союз як геополітична реальність перестав існувати.

19-21 серпня 1991 року у Москві відбувався державний заколот з метою узурпації влади і збереження цілісності СРСР. Проти заколотників (ГКЧП) виступили неозброєні люди. У протистоянні з військовими у ніч на 21 серпня загинули троє протестувальників. Протести у Москві спричинили до краху заколотників. Активну участь у цих подіях брали декілька сотень українців, які під Білим домом у Москві виступали під синьо-жовтими прапорами.

8 грудня 1991 року у Білорусії президент України Леонід Кравчук, президент Російської Федерації Борис Єльцин і голова Верховної Ради Республіки Білорусь Станіслав Шушкевич підписали Біловезьку угоду, яка припинила існування СРСР.

Учасники акції протесту під гаслом «Ні – Союзному договору!» на площі Жовтневої революції. Київ, червень 1991 року.

ЕСТОНІЯ Eesti

«Співаюча
революція»

**«Я дарую
тобі найкращі
пісні, Шановані
предками,
моя Батьківщино!
Моє серце б'ється у
грудях сильніш,
Коли я співаю тобі,
Батьківщино!»**

Ало Маттісен – популярний естонський поп-виконавець 1980-1990-х років, автор багатьох національних пісень – символів революції.

Виконання національних та патріотичних пісень є одним з традиційних форм естонського спротиву окупації та стало символом революційних подій не тільки Естонії, а і всіх Балтійських країн.

Живий щит та барикади перед Талліннською телевізійною вежею 21 серпня 1991 року.

23 серпня 1989 року – п'ятдесята річниця радянського поглинання трьох прибалтійських республік – за даними Ройтерс близько 700 тис. естонців приєдналися до 400 тис латишів і одного млн литовців в спільній акції «Балтійський шлях».

Особливістю естонського ненасильницького спротиву окупаціям був його культурницький характер. Впродовж століть іноземне панування загрожувало національній та культурній ідентичності. Традиція плекати свій фольклорних бекграунд та через нього зберігати свою ідентичність та єдність, а через співи висловлювати протести, допомогла пережити німецьку колонізацію та окупацію петровською Росією з XVIII століття.

Із 1987 року в Естонії відбувається ціла серія масових демонстрацій, учасники яких виконували національні пісні, заборонені в часи радянської окупації. На фестивалі поп-музики в Тарту в травні 1988 року естонці відкрито заявили про свої національні та демократичні прагнення. Наступного місяця, на закритті офіційно затвердженого владою Фестивалю Старого міста в Таллінні, натовп увірвався на сцену для спонтанного виконання патріотичних пісень, а в серпні фестиваль Summer Rock відбувся з «особливим ухилом у націоналістичні пісні».

В націоналістичному русі Естонії виділялися три основні групи: Товариство спадщини, яке акцентувало увагу на культурницькій та історичній складовій націоналізму; Народний фронт, що був відкритий до співпраці з естонськими комуністами задля реформування системи зсередини; і радикальна (на початках – поза законом) Естонська партія незалежності. Кожна з груп наполягала на ненасильницьких методах боротьби, виявляючи готовність співпрацювати з іншими опозиційними силами.

16 листопада 1990 року була проголошена декларація про незалежність Естонії. Однак в серпні 1991 року, після перевороту в Москві, радянські танки були введені до республіки, намагаючись не допустити відновлення повного суверенітету. Після цього Конгрес Естонії і Верховна Рада офіційно відмовились від радянського законодавства і оголосили Естонію незалежною державою. Естонці оточили радіо- та телевізійні станції, включно з Талліннською вежею, живим щитом перешкоджаючи захопленню їх радянськими військами. В цей час у Москві відбувся невдалий путч, і згодом нове керівництво Росії офіційно визнало незалежність Естонії та інших країн Балтії.

Проголошення незалежності Естонії, 20 серпня 1991 року.

11 вересня 1988 року близько 300 тис осіб (майже чверть всіх естонців) зібралися на заході, відомому як Пісня Естонії, організованому Народним фронтом. Тривімі Веллісте, голова товариства естонської спадщини, вперше публічно висловив думку, яка ще рік тому була немислимою: Естонія повинна стати незалежною країною.

Радянські військові залишають Естонію, 23 серпня 1991 року.

ЛАТВІЯ Latvija

Третє
національне
пробудження

**«Були люди,
які казали:
«Війська готують
газову атаку».
Ми посеред бійки,
я та моя дружина, і ми не
знали, що відбувається.
Звичайно ж було небезпечно.
Але страху було не так багато,
тому що ми були всі разом. Було
відчуття що тут б'ється серце нашої
країни, б'ється серце нашого народу».**

Артус Ібре – один з найвідоміших хокеїстів Латвії,
активний учасник «Дня барикад».

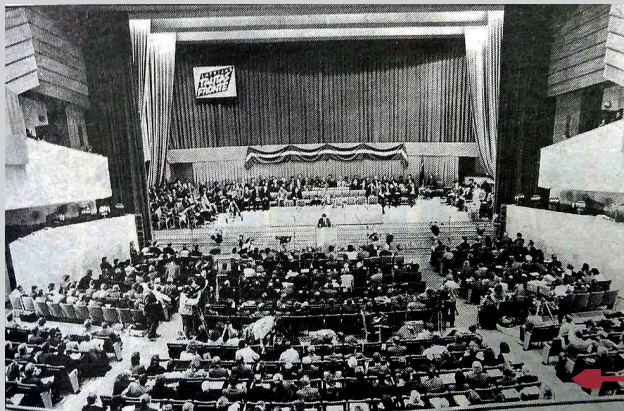

Фото барикад, які зводили протестувальники та борці за незалежність у піковий момент протистояння з радянськими військами у січні 1991 року.

Латвійський фестиваль пісні й танцю 1985 року. Деякі дослідники вважають його відправною точкою Третьої хвилі національного пробудження. Цього дня вперше публічно виконувалися національні й патріотичні пісні, що заборонилися радянською владою.

Установчий з'їзд Народного фронту Латвії в 1988 році.

«Барикади» - активна фаза протистояння між опозиційними силами та радянською владою, яка тривала з 13 по 20 січня 1991 року.

Період перебудови СРСР збігся із Третім періодом національного відродження Латвії, який сягнув піку в кінці 1980 років і, зрештою, завершився здобуттям незалежності. На початку 1986 року у країні планувалися масштабні інфраструктурні проекти, які становили загрозу екології. Приміром будівництво ГЕС на річці Даугава, що призвело б до затоплення значних площ. Тому опозиційний рух в Латвії розгортався як екологічний. 28 лютого 1988 року виник Клуб захисту довкілля, одна з наймасштабніших організацій. З часом екологічні вимоги замінили питання національного відродження та незалежності Латвії. Відправною точкою в цьому процесі вважається демонстрація правозахисної групи «Гельсинкі-86», що відбулася 14 червня 1987 року – в 46-ті роковини депортації 1941-го.

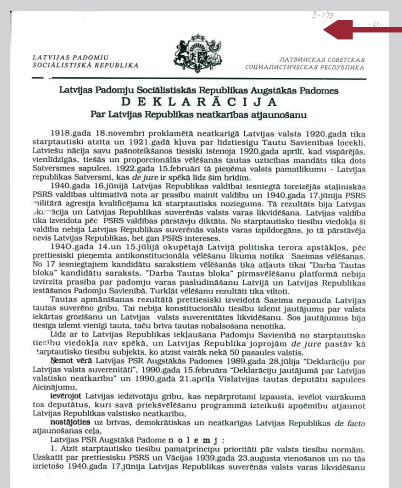
Влітку 1988 року було засновано Народний фронт Латвії та Рух за національну незалежність Латвії. Головою його метою було відновлення демократії та незалежності країни. Вже восени Народний фронт Латвії налічував понад 200 тис. учасників і згодом став головною рушійною силою революції.

18 березня 1990 року на виборах до Верховної Ради Латвії перемогли прихильники незалежності, які вже 4 травня 1990 року затвердили Декларацію про незалежність, відновлюючи цим державну незалежність і конституцію 1922 року.

У січні 1991 року комуністи спробували силовими методами повернути владу, що призвело до масових протестів – «Дня барикад». В ході вуличних сутичок 5 людей загинуло, ще 10 було поранено.

Після поразки путчу в Москві, 21 серпня 1991 року Верховна Рада Латвії оголосила про завершення перекідного періоду з часу прийняття Декларації про незалежність та остаточно відновила незалежність держави.

«Балтійський шлях» – ланцюг, що відбувся 23 серпня 1989 року. За даними Латвійського Народного фронту, у ньому взяли участь близько 400 тисяч латвійців, практично кожен 7-й. Населення Латвії на той час становило 2,7 млн осіб.

Декларація незалежності, ухвалена 4 травня 1990 року, яка «де-юре» відновила дію Конституції 1922 року та встановила перехідний правовий період до остаточного відновлення незалежності Латвії.

ЛИТВА Lietuva

«Віг Рок-маршу
go Маршу
незапезності»

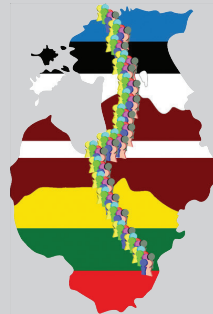
*«Співоча
революція
була для литовців
найсильнішим
нагадуванням про те,
чим вони раніше були і
чим хочуть бути надалі:
незалежною країною, із цими
цінностями, цим прапором,
цією мовою, цією ідентичністю».*

Даріо Мартінеллі – композитор, професор
Каунаського технічного університету та член
Литовської академії музики і театру.

Поховальна процесія загиблих під час «Кривавої неділі».
16 січня 1991 року.

Меморіал жертвам січневих подій 1991 року біля телевежі Вільнюса.

23 серпня 1989 року відбувся «Балтійський шлях» - унікальна, мирна масова демонстрація. Більше мільйона осіб об'єдналися в «живий ланцюг» довжиною 600 км, що об'єднав Естонію, Латвію та Литву. Із 2009 року 23 серпня відзначається як Європейський день пам'яті жертв сталінізму та нацизму. За даними Ройтерс, в акції взяли участь близько мільйона литовців.

У 1989-1991 роках у Литві значно зросла роль національно-патріотичних пісень та альтернативних жанрів музики. Тисячі людей збирались на вулицях, співали народні пісні та католицькі гімни. Вже 3 червня 1988 року було створено громадсько-політичний рух «Саюдіс», що очолив курс на незалежність країни. Першим поворотним моментом на шляху демократичних перетворень стало повернення Кафедрального собору Вільнюса католицькій церкві 21 жовтня 1988 року.

Державні символи Литви – гімн, прапор, отримали небачену досі популярність, розпочався процес відновлення пам'яток національним героям. 18 листопада 1988 року нововідтворені державні символи були офіційно затверджені. 11 березня 1990 року Литва першою з республік СРСР ухвалила декларацію про незалежність.

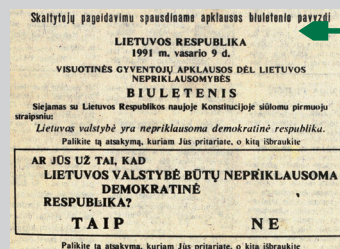
Москва відповіла військовою агресією. У березні-квітні 1990 року частину державних будівель зайняли радянські війська, а з квітня по серпень була запроваджена економічна блокада Литви. Інфляція призвела до активних мітингів проросійської частини населення, пік яких припав на січень 1991 року. За даними Human Rights Watch, вуличні виступи й активні міжнаціональні заворушення розпалювалися самою радянською владою. На захист «російського населення» СРСР спрямував до Литви додаткові елітні війська - «Альфу» та псковських десантників.

11-13 січня 1991 року радянські війська захопили ряд державних будівель, включно з телевежею, проголосивши «Комітет національного порятунку Литовської РСР». Спецоперацією керував особисто заступник міністра оборони СРСР генерал Владислав Ачалов. Це протистояння дістало назву «Кривава неділя», адже в ході зіткнень загинуло 15 осіб (14 цивільних і один радянський військовий).

Наслідком тиску міжнародної спільноти та відцентрових тенденцій в інших республіках СРСР став референдум 9 лютого 1991 року в Литві. 84,73% громадян проголосувало за остаточну і невідворотну незалежність Литви.

«Рок марш». (Roko maršas - литовською) Фестиваль був не стаціонарним, а гастролював різними містами Литви. Перший захід у 1987 році був суто музичним, без очевидного політичного підтексту. Та вже в 1988 та 1989 роках на сцені фестивалю велася активна пропаганда незалежності та демократизації Литви. На фестивалі 1989 року Однією з ключових історичних тем був пакт Молотова-Ріббентропа та його згубні наслідки для країн Прибалтики.

Барикади біля будівлі парламенту під час подій «Кривавої неділі». 11-13 січня 1991 року.

Референдум про незалежність 16 лютого 1991 року. 84,74% виборців проголосувало «за» - це 2 мільйони 38 тисяч із 2 мільйонів 247 тисяч усього населення Литви, що мало право голосу.

БІЛОРУСЬ Беларусь

Через Куропати
та Чорнобиль
до незапезності

*«Вісімдесят
дев'ятий рік...
Минуло три роки
після катастрофи...
понад два мільйони
білорусів і далі жили в
заражених місцях. Про них
забули. Білоруська опозиція
запланувала на цей день
демонстрацію, а влада у відповідь
оголосила суботник...Влада злякалася...
Люди йшли і плакали, усі трималися
за руки. Плакали, бо перемагали свій страх.
Визволялися від страху...».*

Світлана Алексієвич
«Чорнобильська молитва: хроніка майбутнього».

Перший дозволений владою мітинг БНФ на стадіоні «Динамо» в Мінську. 19 лютого 1989 року.

Масова акція в Куропатах. Учасники пройшли шлях закатованих в 1937-1941 роках - від будівлі КГБ в центру Мінська до Куропат – близько 8 км, несучи на плечах 7-метровий Хрест Покути. Його встановили на місці масових поховань жертв НКВД.

Аудієнція у Папи Римського в Ватикані (зала Aula Nervi). Керівник гуманітарної програми Білоруського народного фронту Валерій Буйвол передав Папі запрошення відвідати Білорусь. Іван-Павло II вітав дітей з Гомельської області, що потерпіли від Чорнобильської катастрофи. 7 травня 1991 року.

Білорусь першою серед європейських посткомуністичних держав продемонструвала реальність курсу на згортання процесу демократичних трансформацій, який розпочалася в цій країні ще в останні роки горбачовської перебудови. Етнічно й історично Білорусь є найбільш спорідненою з Україною і на її прикладі простежуємо реалізацію більш успішного, ніж в Україні, кремлівського сценарію нівелювання націєтворчого процесу. В СРСР Білорусь вирізнялась як найменш схильна до протестів республіка. Проте аварія в Чорнобилі стала каталізатором активності, адже 70% викидів ЧАЕС припало на Білорусь.

З літа 1988 р. у республіці почалися демократичні процеси: у газеті білоруських літераторів «ЛІМ» було опубліковано статтю Зенона Позняка і Євгена Шмигальова «Куропати: дорога смерті» про масові захоронення жертв більшовицького терору під Мінськом. За статистикою, кожен 10 житель Білорусі був репресований у 1937-1941 рр. У червні 1988 р. у Куропатах відбувся масовий мітинг, де вперше пролунали заклики організувати свій Народний фронт, який постав фактично з жовтня 1988 р. Таким чином, національне відродження почалося з пробудження пам'яті на могилах мучеників білоруського народу.

Прикметно, що перший установчий з'їзд БНФ відбувся у Вільнюсі 24-25 червня 1989 р., бо в Білорусі влада цьому завадила. Білоруський народний фронт «Відродження» (БНФ) став рушієм змін, його регіональні організації охопили своєю діяльністю всю країну. БНФ мав значну популярність в кінці 1980-х - на початку 1990-х. Поступово влада заганяла опозицію в глухий кут, переслідуючи і дискредитуючи її. Якщо під час виборів до Верховної Ради БРСР 12 скликання 4 березня 1990 р. пройшло 37 депутатів на 360 місць, то у 1995 р. БНФ не отримав жодного мандата. Білоруський народний фронт співпрацював з Народним Рухом України. Зокрема, весною 1996 р., коли розгорнулись переслідування лідера БНФ, Вячеслав Чорновіл допоміг Зенону Позняку виїхати з Білорусі і відтоді той змушений перебувати за кордоном.

Після публікації статті Зенона Позняка і Євгена Шмигальова про Куропати, білоруські активісти провели перший мітинг-реквієм у Куропатах (до того часу про це місце майже ніхто не знав). Ця стаття призвела до піднесення народного руху та до створення Білоруського народного фронту 19 жовтня 1988 року.

Зенон Позняк і Вячеслав Чорновіл. Київ, 1997 рік.

~~АЛФАБЕТУЛ
МОЛДОВЕНЕСК~~

ALFABETUL
MOLDOVENESC

МОЛДОВА Moldova

Багатогранність
національної
проблеми

«Народний фронт Молдови вважає, що національна проблема є однією з основних проблем перебудови. Її рішення сприятиме розвитку духовно-інтелектуального потенціалу усіх народів СРСР. Сталінська і неосталінська національна політика, спрямована на механічне злиття, асиміляцію націй, є антилюдською, реакційною за своєю сутністю. Її пропаганда ридушує національну гідність і свідомість, уніфікує та руйнує духовний всесвіт, пізнавальну і естетичну чутливість людини. Занепад мови свідчить про інтелектуальне виродження народу, що визначає його соціальну маргіналізацію та приховану дискримінацію».

З програми Національного фронту Молдови, ухвалені 20 травня 1989 року.

На фото протест проти проведення Загальносоюзного референдуму про збереження СРСР 17 березня 1991 року Молдова разом з країнами Балтії, Грузією та Вірменією відмовилася брати участь в цьому опитуванні. Натомість на території Придністров'я, яке оголосило про свою самостійність у складі СРСР 2 вересня 1990 року, референдум таки відбувся. Близько 80% опитаних висловилися за збереження Союзу. Конфлікт у Придністров'ї поступово набуває рис військового протистояння за участю російської 14-ї армії.

За інформацією самих організаторів Великих Національних Зборів, на мітингу 27 серпня 1989 року було присутньо майже сімсот тисяч молдаван, що складало приблизно усього населення республіки. Навіть припустивши перебільшення цифр, зібрання було найбільшим мітингом в історії Молдови ХХ століття. Майдан у Кишиневі, де проходило зібрання, у наш час носить назву на честь мітингу «площа Великих Національних Зборів».

Не обійшлося у Молдові і без сутичок між силовиками та протестувальниками. 7 листопада 1989 року на знак протесту проти проведення традиційного радянського параду група протестувальників вийшли з свічками перед підготовленою для маршу військовою технікою. Частину з них було заарештовано, що спровокувало вихід мітингарів на центральну вулицю столиці. В ході протестних мітингів, які тривали з 7 по 10 листопада, на вулицях Кишинєва з'явилися барикади, а будівля республіканського МВС була підпалена.

Невеличка радянська республіка у міжріччі Дністра та Прута зустріла суспільно-політичні зміни в Радянському Союзі з очікуваннями. На хід подальших подій в країні впливала актуалізація національного питання в союзних радянських республіках. У Молдові суспільно-політичні зміни епохи перебудови були тісно пов'язані з питанням мови – опозиційні діячі вважали за необхідне провести «дерусифікацію» молдовської мови, перевівши її з кирилиці на латинську абетку, тим самим максимально наблизившись до румунської.

Опозиція, організаційно репрезентована Народним фронтом Молдови, протягом 1989 року провела величезні мітинги у Кишиневі. Окрім мовного, піднімалося питання надання республіці ширших політичних прав. Кульмінацією виступів став мітинг за перехід на латинську абетку та надання молдовській мові статусу державної 27 серпня 1989 року на площі Перемоги в Кишиневі, що отримав назву Великі Національні Збори.

23 червня 1990 року була прийнята Декларація про суверенітет Республіки Молдови, а 27 серпня 1991 року, вже після подій серпневого путчу, була ухвалена Декларація про незалежність.

Населення переважно російськомовного Придністров'я, а також гагаузи, що жили у південних регіонах Молдови, вороже поставилися до змін у культурній сфері. У цих регіонах розпочинаються відцентрові рухи. Якщо гагаузьке питання вдалося врегулювати конституційними рамками, то Придністров'я і до сьогодні залишається гарячою точкою на карті Європи.

Будівля молдовського парламенту очищається від елементів комуністичної символіки після прийняття 3 листопада 1990 року нового державного герба.

Поворотною точкою революційного руху в Молдові стало прийняття республіканською Верховною Радою 31 серпня - 1 вересня 1989 року так званих мовних законів. На фото публікація у газеті «Молодь Молдови» закону про перехід молдовської мови на латинку.

Постсоціалістична трансформація в Молдові супроводжувалася посиленням риторики, щодо спільності молдовської та румунської культури та перспективного об'єднання двох держав. Яскравою ілюстрацією цих процесів стали події 6 травня 1990 року на річці Прут, якою пролягав державний кордон між територією Румунії та Молдови. Того дня на декілька годин громадянам Румунії було дозволено перейти річку та потрапити на молдавський берег. В історію ця акція увійшла під назвою «міст квітів», позаяк Прутом пливли сотні квіткових букетів.

ГРУЗІЯ საქართველო

Віг «ночі саперних
лопаток» – го
незапезності

*«Мене часто
запитують про
це фото... Багато
людей шукало
дівчину, зображену на
ньому, але я ніколи не
хотіла нічого розповідати,
тому що вважаю, що ця фото-
графія не тільки моя, на ній –
кожна жінка Грузії, що боролася
в той час за свободу своєї країни. (...)
На фото я сиджу на дверцятах машини.
Того ранку, годин в 11, я зі своєю двоюрід-
ною сестрою йшли на Руставелі...коло кіностудії,
стояли якісь хлопці, дуже збуджені й втомлені, за-
питують нас: дівчата, ви куди, будьте обережні, якщо
хочете, ми з вами. Тоді зовсім не мало значення, що
ці хлопці були незнайомі нам. Це було таке відчуття
свободи, єдності, самовідданості, яке більше ніколи
не повторилось».*

Із інтерв'ю Нани Махарадзе – дівчини-студентки – героїні фото
відомого грузинського художника Юрія Мечитова, яке стало
символом подій 9 квітня 1989 року в Тбілісі.

Вулиці Тбілісі після подій «ночі саперних лопаток»
9 квітня 1989 року.

Фото студентки Нани Махарадзе, яка мала тільки прапор, з яким сміливо
стояла супроти озброєних радянських силовиків. Фото Юрія Мечитова.
9 квітня 1989 року.

Підбитий з гранатомета танк Т-55 опозиції
навпроти сучасного готелю «Тбілісі Меріот».
Зима 1991 року.

На хвилі перебудови в Грузії з'явилася низка політичних партій та організацій, які відстоювали ідею національної державності. У відповідь влада автономних у складі Грузії Абхазії та Південної Осетії (Цхінвальський регіон) звернулась до керівництва СРСР про вихід зі складу Грузинської РСР й отримала підтримку. На це грузинська опозиція відреагувала мітингом протесту, що тривав з 20 березня по 8 квітня 1989 року під будинком парламенту.

Кульмінацією протистояння стали події 9 квітня 1989 року, коли внаслідок сутичок із радянськими силовиками у Тбілісі загинуло 19 осіб, більшість із яких жінки, понад 4 тисячі отримали поранення (зокрема – і саперними лопатками), ще 3 тисячі – отруєння газами.

Події «ночі саперних лопаток» 9 квітня 1989 року активізували рух за відокремлення Грузії від СРСР, який став масовим. У вересні 1990 року був обраний неофіційний парламент, що конкурував з діючим. На парламентських виборах 1990-го перемогла коаліція «Круглий стіл – вільна Грузія» на чолі з дисидентом Звіадам Гамсахурдією (54 % голосів, 155 з 250 місць у парламенті). Грузія відмовилася проводити референдум щодо майбутнього в СРСР і провела референдум про незалежність.

9 квітня 1991 року Грузія, після прибалтійських республік, проголосила незалежність. Парламент визнав дійсними Акти про незалежність 1918 року та Конституцію 1921 року, а згодом ухвалив нову Конституцію. На виборах 26 травня 1991 року президентом Грузії обрано Звіада Гамсахурдію, який отримав 87% голосів.

Та вже в грудні розгорнулася справжня війна між прибічниками президента й опозицією, підтримувану Росією. В результаті боїв у центрі Тбілісі у січні 1992 року Гамсахурдія був усунутий з посади, залишив країну і в грудні 1994-го загинув при нез'ясованих обставинах. У березні 1992-го з Москви повернувся представник радянської номенклатури Едуард Шеварнадзе, який очолив Державну раду, а згодом його обрали президентом. У серпні 1992-го Грузія ввела війська до Абхазії та Цхінвальського регіону Південної Осетії (останніх підтримувала Росія). Збройний конфлікт призвів до втрати Грузією частини цих територій і вигнання 200-250 тис. етнічних грузинів із Абхазії.

Голодування молоді – прихильників незалежності Грузії від СРСР. Напис на плакаті: «5 день голодування». Тбілісі, 28 листопада 1988 року.

Похорон загиблих в Тбілісі 9 квітня 1989 року вилився через тиждень в масову демонстрацію. 16 квітня 1989 року.

Вигляд площі перед Будинком уряду після розгону демонстрації. 9 квітня 1989 року.

Звіад Гамсахурдія. Тбілісі. Січень 1992 року.

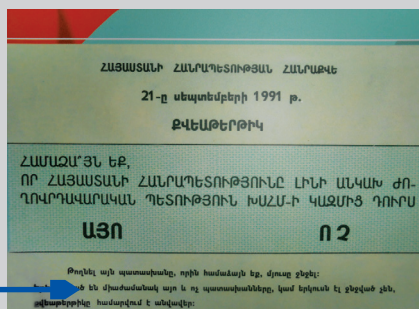
ВІРМЕНІЯ Հայաստան

Через століття
смути го
свободи

**«Історія
вірменського
народу - один
суцільний експеримент.
Експеримент з виживання».**

Фрїтйоф Нансен, норвезький мандрівник, відомий громадський діяч.

Бюлетень
для голосування
на референдумі про вихід
Вірменії зі складу СРСР і
встановлення
незалежної державності.

Протягом 1990-1991 років Вірменія позбувалася символів свого комуністичного минулого. Так, символом цих процесів став демонтаж 13 квітня 1991 року з центральної площі Єревану пам'ятника Леніну.

Гора Арарат, що вважається національним природним символом Вірменії, по суті складається з двох вершин: Малего та Великого Арарату. У зв'язку зі своїм розташуванням майже на самому кордоні з Туреччиною, з вірменської території відкривається саме такий пейзаж: Великий Арарат знаходиться праворуч від свого Малего брата. Протести в Єревані розгорнулися саме на тлі цієї гори.

Місцем багатолюдних мітингів ереванців стала площа перед оперним театром. На фото одна з таких демонстрацій у жовтні 1988 року.

Пожвавлення суспільно-політичного життя Радянського Союзу наприкінці 1980 років призвело до активізації культурно-політичних процесів на території найменшої радянської республіки - Вірменії. Ця країна вже мала досвід державотворення на початку ХХ ст., проте система мирних договорів після Першої світової війни значно зменшила площу вірменської держави. Вірменський шлях постсоціалістичної революції йшов через питання національне, зокрема через актуалізацію питання передачі території Нагірно-Карабахської автономної області зі складу Азербайджану до Вірменії через переважаюче вірменське населення краю. Рух з вимогою приєднання краю до Вірменії поступово набув антикомуністичного спрямування, адже радянський «центр» не був налаштований на переформатування кавказьких республік.

Організаційним осередком вірменського національно-демократичного руху став «Вірменський загальнонаціональний рух», одним з лідерів якого був майбутній президент незалежної Вірменії Левон Тер-Петросян. 21 серпня 1990 року Верховна Рада Вірменії ухвалила Декларацію про незалежність. Відтак керівництво республіки повністю відмовилося від ідеї переформатування Радянського Союзу. Через рік, 21 вересня 1991 року відбувся референдум, на якому близько 95% населення республіки підтримало ідею утворення самостійної Вірменії.

7 грудня 1988 року Вірменію сколихнула масштабна природна стихія – землетрус, в ході якого було повністю знищене місто Спітак, значних руйнувань зазнали північні та північно-західні території країни. За декілька хвилин загинуло близько 20 тис. осіб, півмільйона вірмен залишилися без даху над головою. Стихія охопила майже 40% території республіки. Землетрус став символічним передвісником майбутніх суспільно-політичних змін.

Фотограф зловив момент на одному з єреванських мітингів, на якому на руках у батьків маленька дівчинка. Так і незалежна сучасна Вірменія народилася на хвилі протестів.

Зачитувати з трибуни Верховної Ради текст Декларації про незалежність 21 серпня 1990 року довірили депутату Араму Манукяну, який був тезкою та однофамільцем одного з політиків Першої Республіки Вірменії (1918-1920 роки). Цим жестом передбачалося підкреслити історичний зв'язок між обома вірменськими державними утвореннями.

ВЗАЄМОДІЯ АНТИКОМУНІСТИЧНИХ СИЛ

Газета Московської організації партії Демократичний союз «Свободное слово» №2 (80), 22 січня 1991 рік.

**«Те, що нас
єднає, більше
від того, що
нас ділить».**

Іван-Павло II.

Листівка Народного Руху
України. 1991 рік.

Марка «Солідарності, що бореться» (Solidarność Walcząca) із молитвою до святого Юрія про незалежність України. Вроцлав. 1985 р.

Василь Капкан – постійний зв'язковий між Народним Рухом України та «Саюдісом» Литви, очолював українську громаду Литви, працював референтом у «Саюдісі». Всі матеріали на перший з'їзд Народного Руху у 1989 р. друкувались у Вільнюсі. Фото з мітингу у Києві 31 березня 1990 року на захист незалежності Литви.

Створення Координаційного Центру «Варшава-90». Варшава. Грудень 1990 рік.

Молоді українці з Польщі та Тарас Кузьо, що очолював Українську пресову агенцію в Лондоні (тримає мікрофон) під час мітингу на підтримку демократизації в Україні в Гданську. На плакаті написано: «Не може бути вільної Польщі без вільної України». Жовтень 1989 року.

Важливим чинником, що сприяв перемозі антикомуністичних революцій 1989-1991 років стала потужна допомога із Заходу: діаспори лобювали інтереси поневолених комунізмом народів, інтелектуали й науковці взаємодіяли між собою, а уряди країн Заходу виділяли ресурси для діаспорних і громадських організацій. Суттєву інформаційну підтримку надавали радіо «Свобода», «Вільна Європа», «Голос Америки», «Радіо Ватикан», «Німецька хвиля» тощо.

Фінансову і технічну допомогу антикомуністичному рухові в Україні надавали видавнича та дослідницька організація «Пролог» у Нью-Йорку та «Сучасність» у Мюнхені, що публікували журнали, книги, які таємно dopravлялися в УРСР. «Пролог» та його видання «Сучасність» взаємодіяли з польським Літературним інститутом, його виданням «Культура». Створені «Прологом» Товариство з вивчення радянських національностей та Українська пресова агенція у Лондоні впродовж 1980-х співпрацювали також з чехословацькою опозицією та польським підпіллям «Солідарності». Велику фінансову допомогу антикомуністичним рухам, особливо польській «Солідарності», надавала американська профспілка ALF-CIO. З 1983 р. антикомуністичним рухам потужно допомагав Національний фонд на підтримку демократії (США), де до 1989 р. керувала програмами на підтримку демократичних рухів в СРСР та Югославії українка Надія Дюк.

З 1988 р. українці взаємодіяли з литовським «Саюдісом». Налагодилася також взаємодія між Українською Гельсінською спілкою (згодом з Народним Рухом) та польською «Солідарністю». Чехословацька опозиція співпрацювала більше з польською, німецькою та угорською. В Україну допомога ввозилась переважно з Польщі та через Польщу від організованих структур української діаспори. З другої половини 1980-х друкувалися, а потім контрабандою завозилися в УРСР незалежні видання також із Литви.

Координації діяльності антикомуністичних рухів сприяло створення 14 грудня 1990 р. Маніфесту «Варшава-90». Підписантами були 15 опозиційних партій та організацій з України, Польщі, Білорусії, національного руху кримських татар, Литви, Латвії, Естонії, Молдови, Казахстану, Болгарії, Румунії. Вони створили Інформаційне бюро й Східний фонд «Ведза», що збирали кошти, а також забезпечував друкарською технікою, що перевозилися в СРСР.

За запрошенням литовського «Саюдісу» на Балтійській асамблеї від України були присутні Дмитро Павличко, Богдан Котик та Арсен Зінченко. Українців Литви представляла Людмила Вусик, яка сприяла литовсько-українській співпраці. Грудень 1990 рік. Фото з особистого архіву Людмили Вусик.

Надія Дюк разом з лідерами білоруської опозиції Сергієм Наумчиком та Зеноном Позняком. Вашингтон, липень 1996 року.

Одна з книг, які перевозилися в Україну: під такою обкладинкою був захований зовсім відмінний текст опозиційного характеру, бо тільки так ця книга могла перетнути кордон СРСР.

